

Βασιλική Κόκκορη

Ἐάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς...:
βασιλικά όνειρα στο Ὀνειροκριτικόν τοῦ Ἀχμέτ

Τα όνειρα από αρχαιοτάτων χρόνων προκάλεσαν την ιδιαίτερη προσοχή του ανθρώπου, ο οποίος απέδιδε σε αυτά ένα είδος θεϊκής επέμβασης ή απόκρυφης δύναμης. Για να ικανοποιήσει ο άνθρωπος την αγωνία της πρόγνωσης¹, αποτύπωσε τη μαντική ικανότητα των ονείρων σε ειδικά συγγράμματα, τους *ονειροκρίτες*. Αν και σήμερα δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι τα ονειροκριτικά εγχειρίδια έχουν επιστημονική ισχύ, πάρα μόνο μια υποσυνείδητη διαίσθηση κάποιων γεγονότων, εντούτοις η πληροφοριακή τους αξία είναι ανεκτίμητη όχι μόνο για τους ιστορικούς, αλλά και για πλειάδα ερευνητών².

Ονειροκρίτες μαρτυρούνται από την ελληνορωμαϊκή εποχή, με πρώτο πλήρες ονειροκριτικό αυτό του Αρτεμίδωρου (2ο μ. Χ. αι.), το οποίο όχι μόνο επηρέασε τα μεταγενέστερα ονειροκριτικά, αλλά αποτέλεσε τη βάση για τη φρουδική προσέγγιση των ονείρων. Εκτός του έργου του Αρτεμίδωρου, μόνο αποσπασματικές μαρτυρίες ονειροκριτικών διασώθηκαν από τον αρχαίο κόσμο. Κατά την διάρκεια της βυζαντινής περιόδου η ονειρομαντεία, κινούμενη μεταξύ μαγγανείας και θρησκείας, έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης και ήταν ευρέως διαδεδομένη, γεγονός που αποδεικνύεται από την ύπαρξη πολλών ονειροκριτικών

1. Η θέση του Χριστιανισμού έναντι της ονειρομαντικής πρόγνωσης είναι αμφίσημη. Όταν η ονειρομαντεία ορίζεται ως μαντική και μαγική μέθοδος, είναι καταδικαστέα και έργο του Σατανά. Όταν όμως συμβάλλει στην θρησκευτική χρήση του ονείρου, τότε η ονειρομαντεία προβάλλει τη θεια προέλευση του και το όνειρο μεταλλάσσεται πια σε όραμα.

2. Σχετικά με την κοινωνιολογική και ψυχαναλυτική προσέγγιση των ονείρων βλ.: Erich Fromm, *The Forgotten Language*, London 1974. Sigmund Freud, *Η ερμηνεία των Ονείρων*, Αθήνα 1995. C. C. Jung, *Εισαγωγή στην ερμηνεία των ονείρων*, Αθήνα 1997, κ.α. Αναφορικά με την παρουσία και το ρόλο των ονείρων στα φιλολογικά κείμενα παραθέτω ενδεικτικά τη μελέτη του Β. Λεντάκη, *Οι αγγελιοφόροι των Θεών: τα όνειρα στα Αιθιοπικά του Ηλιόδωρου*, στο «Όψις ένυπνίου», Ηράκλειο 1993, σ. 179-208. Τα όνειρα επίσης θεωρούνται προσφιλές θέμα και για τη λαογραφία. Σχετικά βλ. Φ. Κουκουλές, «Η Νεοελληνική ερμηνεία των ονείρων και η ονειροκριτική παράδοση», *Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών* 20, τευχ. 4 (1954), σ. 1-29. Νικόλαος Πολίτης, «Μαγικά τελεταί προς πρόκλησιν μαντικών ονείρων περί γάμου», *Λαογραφία* 3 (1911), σ. 3-50. Γ. Παπαχαραλάμπους, «Ονειροκριτικά», *Κυπριακά Σπουδαί* 30 (1966), σ. 77-113, κ.α.

εγχειριδίων. Από αυτά έχουν διασωθεί εννέα, τα οποία και καλύπτουν τη χρονική περίοδο από τον 2ο έως τον 14ο αι. μ.Χ.³

Μεταξύ 9ου και 11ου αι. μ.Χ. γράφτηκε το δεύτερο σημαντικότερο ονειροκριτικό, το *Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμέτ*⁴. Παρά το γεγονός της παρουσίας του ονόματος του συντάκτη στον τίτλο του έργου, εικασίες μόνο μπορούμε να εκφράσουμε για την ταυτότητά του. Σύμφωνα με τη Μαυρουδή, το πιθανότερο είναι η απόδοση της πατρότητας του έργου στον Αχμέτ να είναι προϊόν παρέμβασης κάποιου από τους αντιγραφείς του κειμένου⁵.

Η δομή του Ονειροκριτικού: Το ονειροκριτικό είναι χωρισμένο σε 301 κεφάλαια. Η ερμηνεία των ονειρικών συμβόλων δεν είναι αλφαβη-

3. Βιβλιογραφία σχετικά με τα βυζαντινά ονειροκριτικά βλ.: «Ἀνώνυμος ἢ ἕτερον ὄνειροκριτικὸν ἀπὸ πείρας φρονίμων», εκδ. Franz Drexl, *Das anonyme Traumbuch des cod. Paris 2511, Λαογραφία* 8 (1925), σ. 347-375 - «Ἀνώνυμος ἢ ἕτερον ὄνειροκριτικὸν ἀπὸ πείρας φρονίμων», εκδ. Armand Delatte, *Anecdota Atheniensia*, τομ. I: *textes Grecs inédits relatifs a l'histoire des religions*, σ. 527-547, Liège 1927 - «Gli Oneirocritici del cod Paris, Suppl. Gr. 690», εκδ. D. Gigli, *Prometheus* 4 (1978), σ. 65-86, 173-188 - *Artemidori Daldiani et Achmetis Sereimi F. Oneirocritica, Astrampsychi et Nicephori versus etiam oneirocritici*, εκδ. N. Rigault, Paris 1603 - *Artemidori Daldiani Oneirocriticon libri V*, εκδ. Roger Pack, Leipzig 1963 - «Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυροῦ Γερμανοῦ», εκδ. Franz Drexl, *Das Traumbuch des Patriarchen Germanos, Λαογραφία* 7 (1923), σ. 428-448 - «Onirocriticon du prophète Daniel dédiée au roi Nabuchodonosor», εκδ. E. De Stoop, *Revue de Philologie de Littérature et d'Histoire Anciennes* 33 (1909), σ. 93-111 - «Ὀνειροκριτικὸν σὺν Θεῷ ἀγίῳ τοῦ ἀγίου προφήτου Δανιήλ κατὰ ἀλφάβητον», εκδ. Franz Drexl, *Das Traumbuch des propheten Daniel nach dem cod. Vatic Palat. Gr. 319, BZ* 26 (1926), σ. 290-314 - Franz Drexl, *Das Traumbuch des Patriarchen Nikephoros*. Ανάτυπο, Bonn 1922, σ. 94-118 - *Pseudo-Niceforo, Libro dei sogni*, επιμ. Giulio Guidorizzi, *Libro dei Sogni*, Napoli 1980 - «Ὀνειροκριτικὸν κατὰ Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου», εκδ. Armand Dellate, *Anecdota Atheniensia*, τομ. I: *textes Grecs inédits relatifs a l'histoire des religions*, σ. 511-524, Liège 1927.

4. Εκτός του παραπάνω τίτλου, η πλειοψηφία των περισσότερων ελληνικών χειρόγραφων παραδίδει και τον εξής τίτλο: «Βιβλίον ὄνειροκριτικὸν ὅπερ συνήξε καὶ συνέταξεν Ἀχμέτ, υἱὸς Σηρίμ, ὁ ὄνειροκρίτης τοῦ πρωτοσυμβούλου Μαμοῦν». Η πρώτη έκδοση του ονειροκριτικού έγινε από τον N. Rigault, *Artemidori Daldiani et Achmetis Sereimi Filii Oneirocritica*, Paris 1603, η δε νεότερη έκδοση από τον Fr. Drexl, *Achmetis Oneirocritikon*, Lipsiae 1925. Σχετικά με την χρονολογία συγγραφής και την χειρόγραφη παράδοση του ονειροκριτικού βλ.: Steven Oberhelman, *The Oneirocriticon of Achmet*, 1991, ἐδὼ σ. 13-15. C.E. Ruelle, «La clef des songes d'Achemt Abou Mazar», *La Revue des Etudes Grecques* 7 (1987), σ. 305-312.

5. Μαρία Μαυρουδή, «Το λεγόμενο Ονειροκριτικὸν τοῦ Αχμέτ», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 79 (2001), σ. 34-40, ἐδὼ σ. 39. Από την εξέταση του παλιότερου παραδομένου χειρογράφου (Paris. Suppl. gr. 690 του 11ου αι. μ. Χ.), επιβεβαιώνεται ότι ο τωρινός τίτλος είναι μεταγενέστερος. Στον αρχικό τίτλο του ονειροκριτικού «Ὀνειροκρίτης Ἰνδῶν, Περσῶν καὶ Αἰγυπτίων», δεν γίνεται μνεία στο ὄνομα τοῦ Αχμέτ ἢ σε ὄνομα κάποιου ἄλλου συγγραφέα.

τική, όπως συνήθως συμβαίνει με τα αλλά ονειροκριτικά, αλλά θεματική και ακολουθεί ιεραρχημένη κατιούσα κλίματα: ξεκινά από το θείο, στην συνέχεια περνά στον άνθρωπο, ερμηνεύοντας από το κεφάλι προς τα πόδια και στο τέλος περνά στις ανθρώπινες δραστηριότητες και στο γήινο περιβάλλον. Όσον αφορά τις πηγές του *ονειροκριτικού*, αυτό είναι ένα πολύπλοκο θέμα⁶. Αυτό που με σιγουριά μπορούμε να πούμε είναι ότι ο συντάκτης του *ονειροκριτικού* δείχνει οικείος τόσο με τη βυζαντινή χριστιανική κουλτούρα όσο και με την αραβική. Στον πρόλογο και στους τίτλους του *ονειροκριτικού* αναφέρεται ότι ο συντάκτης του βασίστηκε όχι σε αραβικές πηγές, όπως θα ήταν αναμενόμενο, αλλά σε ινδικές, περσικές και αιγυπτιακές: *ἐκ Ἰνδῶν, ἐκ Περσῶν και ἐκ Αἰγυπτίων*⁷. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι στο ίδιο έργο συνυπάρχουν παγανιστικές και χριστιανικές απόψεις. Οι παγανιστικές αντιλήψεις απαντώνται κυρίως στα κεφάλαια *ἐκ Αἰγυπτίων και ἐκ Περσῶν*. Για παράδειγμα στο κεφάλαιο «ἐκ τοῦ λόγου τῶν Αἰγυπτίων περί πίστεως» αναφέρεται ότι *εάν κάποιος δει στον ύπνο του ότι προσκυνά θεούς ή είδωλα ή ζῶα ή δέντρα, αυτός θα βρει εύνοια από τον Φαραῶ*⁸. Στα *ἐκ Ἰνδῶν*⁹ κεφάλαια, ο συντάκτης του έργου δηλώνει καθαρά θεμελιώδεις έννοιες της χριστιανικής πίστες: *εάν κάποιος δει ότι βρήκε το Τίμιο ξύλο του σταυρού του Χριστού, αυτός θα βασιλεύσει και θα έχει μεγάλη πίστη*¹⁰. Για τους ερευνητές η ασυμβατότητα αυτών των δεδομένων οφείλεται στην αλληλοεπίδραση της βυζαντινής και αραβικής ονειροκριτικής παράδοσης¹¹.

6. Ο συντάκτης του ονειροκριτικού δείχνει να είναι γνώστης του ονειροκριτικού του Αρτεμίδωρου και αραβικών ονειροκριτικών, όπως αυτό του Muham-mad ibn Sirin. Περισσότερα για τις αραβικές και βυζαντινές επιρροές, καθώς και τις πηγές του ονειροκριτικού βλ.: St. Oberhelman, «Prolegomena to the Byzantine Oneirokritika», *Byzantion* 50 (1980), σ. 487-503, εδώ σ. 495-500.

7. Υπάρχουν επίσης κεφάλαια τα οποία είτε διαχειρίζονται από κοινού κάποια ονειρικά σύμβολα είτε στο τίτλο τους δεν δηλώνεται η πηγή προέλευσής τους.

8. Αχμέτ 11₁₂₋₁₃: *εάν τις ἴδῃ κατ' ὄναρ προσκυνοῦντα ἑαυτὸν θεοῦς ἢ εἶδωλα ἢ ζῶα ἢ δένδρα, οὗτος εὐρήσει χάριν πρὸς τὸν Φαραῶ*.

9. Μετά τον 7ο αι. για τους βυζαντινούς η λέξη *Ἰνδός* σήμαινε τον χριστιανό από την Ανατολή, ODB, *India*, σ. 992-93. Κατά την άποψη μου αυτό αποτελεί ένα εφεύρημα του συντάκτη του *ονειροκριτικού* με σκοπό να οριοθετήσει τις χριστιανικές από τις αραβικές του πηγές, αποδίδοντας στους «χριστιανούς» Ἰνδούς τις αποδεκτές χριστιανικές ερμηνείες των ονείρων.

10. Αχμέτ 75₁₋₃: *εάν ἴδῃ τις, ὅτι τὰ τίμια ξύλα τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ εὔρε... οὗτος βασιλεύσει καὶ πιστότατος ἔσται*.

11. Maria Mavroudi, *A Byzantine book on dream interpretation: the Oneirocriticon of Achmet and its Arabic sources*, Leiden 2002, εδώ σ. 1-62, επίσης Steven Oberhelman, *The Oneirocriticon of Achmet: a medieval an Arabic treatise on the interpretation of dreams*, Texas 1991, εδώ σ. 20.

Το περιεχόμενο καθώς και οι ερμηνείες των ονείρων περιστρέφονται κυρίως γύρω από ποικίλα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα, όπως η θεματική των βασιλικών ονείρων που θα μας απασχολήσει εδώ. Στο τελευταίο κεφάλαιο του *ονειροκριτικού* ο συντάκτης του ιεραρχεί και εκφράζει τη θεμελιώδη αρχή της ονειροκριτικής του τέχνης, λέγοντας ότι διαφορετικά κρίνονται τα όνειρα ενός βασιλιά από αυτά των κοινών ανθρώπων, διαφορετικά του άνδρα από της γυναίκας, διαφορετικά του φτωχού από του πλούσιου¹². Το γεγονός ότι η πλειονότητα των κεφαλαίων ξεκινά με αναφορά σε κάποιο βασιλικό όνειρο, δεν θα πρέπει να μας κάνει εντύπωση. Το *ονειροκριτικό*, εκτός του ότι ακολουθεί την κοινωνική ιεράρχηση, δείχνει ότι προορίζεται κυρίως για βασιλική χρήση, καθότι ο ίδιος ο Αχμέτ δηλώνει ότι ο σκοπός της συγγραφής του εγχειριδίου είναι να βοηθήσει τον *δεσπότη* του στην ερμηνεία των ονείρων του¹³.

Η ερμηνεία των βασιλικών ονείρων δεν θεωρείται μείζονος σημασίας μόνο από τον Αχμέτ και την εποχή του¹⁴. Όταν ο ιδρυτής της Αναλυτικής Ψυχολογίας C. Jung μελετούσε μια πρωτόγονη αφρικανική φυλή, προς έκπληξή του ανακάλυψε ότι τα μέλη της αρνούσαν πως έβλεπαν όνειρα. Τελικά και μετά από επίμονες ερωτήσεις του Jung αναγκάστηκαν να ομολογήσουν ότι έβλεπαν όνειρα, όπως όλοι, αλλά τα όνειρά τους ήταν ασήμαντα. Τα μόνο σημαντικά για αυτούς όνειρα ή-

12. Αχμέτ 240⁸⁻²⁰: *Τά όνειρατα, καθά ἤδη προεῖρηται, εἰς διάφορα κρίνονται πρόσωπα διαφόρως. ἐφ' ἐνί γάρ ὄνειρατι ἄλλη ἢ κρίσις ἐπί βασιλέως καί ἄλλη ἐπί λαοῦ, ἄλλη γεωργοῦ καί ἄλλη στρατιώτου, ἑτέρα τοῦ μεγιστάνου καί ἑτέρα τοῦ πένητος, ἄλλη κρίσις ἐν ἀνδράσι καί ἄλλη ἐν γυναιξίν... οὐκέτι χρεια περὶ τοῦ αὐτοῦ διαλαμβάνειν ἐφ' ἑκάστη γάρ κρίσει προηρημνεύθη ἕκαστον.*

13. Αχμέτ 1₁₋₂: *Πολλά κοπιάσας πρὸς τό ἀνευρευνᾶν τῷ δεσπότη μου τὴν ἀκριβῆ ἔρμηνειαν τῶν ὄνειράτων, καθὼς αὐτός δι' ἐπιθυμίας εἶχε πολλῆς, εὔρον ἐκ τῶν ποιησάντων τὴν τοιαύτην ἀκριβειαν κατὰ ἀληθείαν.*

14. Για την σημασία και το ρόλο των ονείρων, ως μέσο προπαγάνδας και εδραίωσης της εξουσίας, πλείστες είναι οι ιστορικές αναφορές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η *Χρονογραφία* του Μαλάλα και τα έργα του Προκοπίου *Υπέρ των πολέμων* και τα *Ανέκδοτα*. Πιο συγκεκριμένα όμως για την περίοδο που άπτεται αυτής του *ονειροκριτικού*, στο 5ο βιβλίο των *Συνεχιστών* του Θεοφάνους, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, με την διήγηση σειράς ονείρων προσπαθεί να δικαιολογήσει ένα φόνο, να προσδώσει βασιλική αίγλη στον παππού του Βασίλειο Α' και ένδοξο παρελθόν στη Μακεδονική δυναστεία. Σχετικά με τα ιστορικά όνειρα βλ.: Γ. Καλόφωνος, *Το ιστορικό όνειρο στο τέλος της Αρχαιότητας*, στο «Όψις Ενωπνίου», Αθήνα 1993, σ. 284-322. Η. Αναγνωστάκης - Τ. Παπαμαστοράκης, «Πορφύρες ονειράτων όψεις και χρήσεις», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 79 (2001), σ. 26-33. Η. Αναγνωστάκης, *Ένα όνειρο τον δου αι. και η ερμηνεία του σήμερα: το λωτοφαγικό όνειρο του Προκοπίου*, εισήγηση στο Διεθνές Συμπόσιο «Όνειρα και Οράματα στην Ύστερη αρχαιότητα και στο Βυζάντιο», Αθήνα 23-24 Μαΐου 2008.

ταν τα όνειρα των βασιλέων και των ιερέων τους, καθόσον αυτά δεν αφορούσαν μόνο την προσωπική τους ζωή, αλλά ήταν σημαντικά για το μέλλον ολόκληρης της φυλής¹⁵.

Πριν ξεκινήσω την παρουσίαση των βασιλικών ονείρων, θα πρέπει πρώτα να διευκρινιστούν τα εξής: για να υπάρχει η σχέση με τη βυζαντινή πραγματικότητα και τη βυζαντινή πολιτική, η παρούσα μελέτη περιορίστηκε στα κεφάλαια *ἐκ Ἰνδῶν* για τον χριστιανικό τους χαρακτήρα και στα κεφάλαια που εξετάζουν τα ονειροκριτικά σύμβολα από κοινού, δηλαδή χωρίς ιδιαίτερη αναφορά στην προέλευση των πηγών τους, συνολικά 148 κεφάλαια. Κρίθηκε επίσης αναγκαίο η ερμηνεία των βασιλικών ονείρων να χωρισθεί σε δύο επίπεδα: Α. στο **συλλογικό επίπεδο**, όπου τα όνειρα και η ερμηνεία τους έχουν να κάνουν με τον βασιλέα ως πρόσωπο της ανώτατης εξουσίας, ως εκ τούτου τα προμηνύματά τους αφορούν όχι μόνο αυτόν αλλά τη μοίρα όλων των υπηκόων του, και Β. στο **προσωπικό επίπεδο**, όπου τα βασιλικά όνειρα αποστασιοποιούνται από θέματα της διακυβέρνησης του κράτους και αντανακλούν τις επιθυμίες, τις αγωνίες και τα προβλήματα ενός ηγεμόνα, όπως συμβαίνει με τα όνειρα των κοινών ανθρώπων. Εντούτοις ο διαχωρισμός αυτός δεν είναι πάντα εύκολος. Πολλές φορές τα όρια μεταξύ συλλογικού και προσωπικού επιπέδου είναι δυσδιάκριτα και αυτό εξαιτίας της αμφίσημης ερμηνείας των ονείρων. Όπως για παράδειγμα σε βασιλικό όνειρο αναφέρεται *ὅτι αν ο βασιλέας δει τα οικήματα του να αυξάνονται και να λαμπρύνονται*, τότε το όνειρο είναι ευοίωνο, γιατί θα αυξήσει τις κτήσεις του. Άραγε πρόκειται για τις προσωπικές του κτήσεις ή για τις κτήσεις της αυτοκρατορίας¹⁶;

Α. Στην συλλογικού επιπέδου κατηγορία των βασιλικών ονείρων, αυτό που πρωτίστως αντιλαμβανόμαστε είναι η σαφής επίδραση του χριστιανικού παράγοντα στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των Βυζαντινών *περί τοῦ βασιλέως*¹⁷. Ο Βυζαντινός μονάρχης ασκεί

15. Jung, *Εισαγωγή στην ερμηνεία των ονείρων*, Αθήνα 1997, εδῶ σ. 24.

16. Αχμέτ 101₁₉₋₂₁: *ἐάν ἴδῃ τις, ὅτι τὰ οἰκήματα αὐτοῦ ἐπλατύνθη καὶ ἐμεγαλύνθη... εἰ μὲν ἔστι βασιλεὺς, εὐρήσει χαρὰν καὶ ἐπικράτησιν πλείονος γῆς.*

17. Για την αυτοκρατορική ιδέα και την *ἐκ Θεοῦ* διακυβέρνηση βλ. ενδεικτική βιβλιογραφία: Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, «Αι βάσεις του βυζαντινού πολιτεύματος», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολῆς* ΕΚΠΑ, 22 (1971-1972), σ. 201-223. Steven Runciman, *Η Βυζαντινή Θεοκρατία*, Αθήνα 1977. Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Η Πολιτική Θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη 1992. F. Dvornik, *Early Christian and Byzantine political philosophy*, 2 vol., Washington 1996, εδῶ 1:591-93, 1:567-68. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Το Πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας*, Αθήνα 2004, εδῶ σ. 31 κ. εξ.

την εξουσία του με τη βοήθεια και την υποστήριξη του Θεού¹⁸. Για να τον τιμήσει ο βασιλέας οφείλει να συμμορφώνεται και να είναι συνεπής ως προς τις χριστιανικές αρχές ειδάλλως ...*ἀπό Θεοῦ τιμωρηθήσεται*¹⁹. Αυτή την αντίληψη της *ἐκ Θεοῦ*²⁰ εξουσίας, τη ριζωμένη στη λαϊκή συνείδηση, εκφράζει και ο Αχμέτ στο κεφάλαιο «περί μηρῶν»: *εάν ο βασιλιάς δει ότι επαχύνθηκαν οι μηροί του, αυτός θα βρει χαρά από τους οικείους του, τον στρατό και τους υπηκόους του, γιατί σ' ένα βασιλέα δεν μπορεί να πει κανείς ότι «οι συγγενείς σου» αλλά «οι δούλοι σου*²¹», *γιατί η εξουσία ενός βασιλέα προ-*

18. Κατά τον 9ο και 10ο αι. οι αυτοκρατορικές αρετές ήταν επηρεασμένες από την κλασική ηθική, με τρόπο που η ιδανική εικόνα του αυτοκράτορα διαπλαθόταν από αρετές όπως η φιλανθρωπία, η δικαιοσύνη, η πνευματική καλλιέργεια και η φιλαλήθεια. Ωστόσο από το 11ο αι. οι ιπποτικές αρετές θα διαφοροποιήσουν τη αυτοκρατορική εικόνα. Μέσα από τα έργα του Ευστάθιου Θεσσαλονίκης, του Κίνναμου και του Θεόδωρου Προδρόμου, εμφανίζεται ένα νέο πρότυπο αυτοκράτορα: αυτό του αυτοκράτορα-πολεμιστή. Τα κείμενα που αφενός υπηρέτησαν την αυτοκρατορική ιδεολογία και αφετέρου μας παρέδωσαν ικανοποιητικό αριθμό στοιχείων για το κατά εποχή «πορτραίτο» του βυζαντινού μονάρχη, καλούνται *κάτοπτρα ηγεμόνος*. Σε αυτή την κατηγορία κειμένων κατατάσσονται η *Ἐκθεσις Κεφαλαίων Παραινετικών* του Αγαπητού (PG 86/1:1164-1185), τα *Κεφάλαια Παραινετικά*, που η παράδοση αποδίδει στον Βασίλειο Α' (PG 107:XXI-LVI), ο *Βασιλικός Ανδριάς* του Νικηφόρου Βλεμμύδη (Des Nikephoros Blemmydes Βασιλικός Ανδριάς, und dessen metaphrase von Georgios Galesiotes und Georgios Oinaïotes, *Wiener Byzantinische Studien*, Band XVIII, Wien 1986), κ.ά. Σχετικά με τα *κάτοπτρα ηγεμόνος* βλ.: Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Αθήνα 1991, 3 τομ., εδῶ 1:245-256. Ρ. Hadot, «Furstunspiegel», *RAC* 8 (1972), σ. 555-632. Κων. Παϊδας, *Η θεματική των βυζαντινών κατόπτρων ηγεμόνος της πρώιμης και μέσης περιόδου*, Αθήνα 2005. Του ιδίου, *Τα βυζαντινά κάτοπτρα ηγεμόνος, ύστερη περίοδος*, Αθήνα 2006.

19. Αχμέτ 5₁₂₋₁₄: *εάν τις ἴδῃ, ὅτι κατεδικάσθη εἰς πῦρ γεένης... εἰάν δέ τοῦτο θεωρήσει βασιλεύς, παρακρινεῖ τὰς κρίσεις αὐτοῦ καί ἀπό θεοῦ τιμωρηθήσεται*.

20. Η αντίληψη περί της θεϊκής προέλευσης της αυτοκρατορικής εξουσίας αποτυπώνεται και επί των βυζαντινών νομισμάτων, βλ. Philip Grierson, *Catalogue of the Byzantine coins DOC*, 5 vol., Washington 1968-99, εδῶ 3.1:179.

21. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στο ονειροκριτικό οι υπήκοοι του βασιλέα αναφέρονται ως *δούλοι*, με την έννοια των υποτελών και όχι των υπηρέτων ή των σκλάβων: Αχμέτ 166₂₋₄ ...*εάν ο βασιλιάς δει ότι έσπασε το σκήπτρο του θα χάσει ποθητό και ισχυρό δούλο*. Αν και ο όρος *δούλος* χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να εκφράσει τον σκλάβο, η έκφραση «δούλος του βασιλέως», κατά την Άννα Μισίου, έχει περσική προέλευση και αποτελούσε μέρος της αυτοκρατορικής προπαγάνδας του βασιλιά Δαρείου, Άννα Μισίου, «Δούλος του βασιλέως: the politics of translation», *Classical Quarterly* 43 (1993), σ. 377-391 εδῶ σ. 377. Κατά την βυζαντινή περίοδο θα πάρει διαφορετική σημασία, είτε κυριολεκτική για να εκφράσει τον δουλοπάροικο, είτε μεταφορική όταν γίνεται λόγος για το «δούλο του Θεού». Σε σχέση δε με τον βυζαντινό μονάρχη η χρήση του όρου χαρακτηρίζει τους δεσμούς του ηγεμόνα με τους υπηκόους του. Σχετικά με το θέμα βλ. R. Guiland, «Etudes sur l'histoire administrative de l'empire Byzantin: Le Despote, Δεσπότης», *REB* 17 (1959), σ. 52-89, εδῶ σ. 52.

έρχεται από τον Θεό²². Εκτός τούτου δεν είναι τυχαίο που στο κεφάλαιο «περί βασιλέως καί σταυροῦ» αναφέρεται ότι ...ὁ βασιλεύς εἰς πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἐστίν²³. Η πεποίθηση για την ἐκ Θεοῦ εκπόρευση της εξουσίας στο ονειροκριτικό δεν αποτελεί αποκλειστικό ἴδιον του χριστιανικού περιεχομένου ερμηνειῶν. Στο ἐκ Περσῶν καί ἐκ Αἰγυπτίων παγανιστικῶν αντιλήψεων κεφάλαιο «περί κτισμάτων», ο Αχμέτ αναφέρει ότι ...οἱ θεῖοι εἰς πρόσωπον τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ κατὰ τόπον κυριεύοντος κρίνονται²⁴.

Όταν σήμερα αναφερόμαστε στο ανώτατο αξίωμα του Βυζαντινοῦ μονάρχη, χρησιμοποιούμε τον ὄρο αυτοκράτωρ²⁵. Στο ονειροκριτικό ο μονάρχης αναφέρεται είτε με τον τίτλο του δεσπότη²⁶ είτε με αυτόν του βασιλέα²⁷. Ο τίτλος δεσπότης²⁸ απαντά δύο φορές στο πρώτο κε-

22. Αχμέτ 59₂₁₋₂₄: *ἐάν ἴδῃ τις, ὅτι οἱ μηροὶ αὐτοῦ ἐπαχύνθησαν ...εἰ μὲν ἐστὶ βασιλεύς, χαρήσεται εἰς τοὺς οἰκειοκούς καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ τῶ γάρ βασιλεῖ οὐκ ἔνι εἰπεῖν «οἱ συγγενεῖς σου», ἀλλ' οἱ δοῦλοι σου, διότι ἀπὸ Θεοῦ τὸ βασιλεύειν αὐτῷ*. Θεωρῶ ὅτι αξίζει να σταθούμε και σε μια ονειροκρισία κοινού ἀνθρώπου η οποία ἀναφέρει ὅτι ἀν κάποιος δεῖ ὅτι χειροτονήθηκε ἐπὶ θρόνον πατριάρχη, αὐτός θα βασιλεύσει: *εἴ τις ἴδῃ ἐαυτὸν κατ' ὄναρ χειροτονηθέντα ἐπὶ θρόνον πατριάρχου, βασιλεύσει τὸ ἔθνος αὐτοῦ*, Αχμέτ 7₆₋₇. Η αντικατάσταση του βασιλικῶν θρόνου, ὡς ονειρικῶν συμβόλου, με τὸν θρόνον του πατριάρχη, κατὰ τὴν ἀποψη μου φανερῶνει ἐπίδραση τῆς Επαναγωγῆς (9ος αἰ.). Σ' αὐτὸ το νομοθετικὸ ἔργο συντελεῖται ἀνατροπὴ τῆς ισχύουσας τάξης, ἀφοῦ ὁ βασιλέας δεν εἶναι πλέον ἡ ζῶσα εἰκόνα του Θεοῦ ἀλλὰ ὁ πατριάρχης *ἐστὶν εἰκὼν ζῶσα Χριστοῦ*, ὡστόσο αὐτὴ ἡ ἀνατροπὴ δεν ἐφαρμόστηκε ποτέ. Σχετικὰ με τὴν Επαναγωγὴ βλ. Zepos, *Jus* 2:229-368, 2:410-27.

23. Αχμέτ 75₂₇₋₇₆₁.

24. Αχμέτ 103₂₂. Επίσης και ὁ Ἀρτεμίδωρος Α195₇₋₈ ἐκφράζει παρόμοια ἀντίληψη για τὴν ἐκ Θεοῦ ἐκπόρευση τῆς εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο που μιλά για τὴν ἀξιοπιστία θεῶν και ἀνθρώπων ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ βασιλεῖς εἶναι ἀξιοπίστοι, και τὸ δικαιολογεῖ χρησιμοποιώντας μια φράση του Μενάνδρου: «τὸ κρατοῦν δύναμιν ἔχει θεοῦ» (*Menadri quae supersunt*, Pars II, ἐκδ. Koerte, σ. 87, no 223, 3).

25. Jean-Marie Sansterre, «A propos des titres d'empereur et de roi dans le Haut moyen age», *Byzantion* 61 (1991), σ. 15-43, ἐδῶ σ. 16-26.

26. Ο ὄρος αὐτός ἀναφέρεται και στον Ἀρτεμίδωρο Α89₆₋₈ με τὴν σημασία του ἀπόλυτου ἀφέντη, του ἰδιοκτῆτη: *οἶδα δέ τινα δοῦλον, ὃς ἔδοξε τὸν δεσπότην αὐτοῦ δέφειν, καὶ ἐγένετο τῶν παίδων αὐτοῦ παιδαγωγός καὶ τροφός*.

27. Στο ονειροκριτικὸ ἐπίσης ἀπαντῶνται ὀνομαστικὲς ἀναφορὲς σε βασιλεῖς και ἀξιωματούχους, ἀνάλογα με τὴν ἐθνικὴ τους προέλευση. Για παράδειγμα γίνεται ἀναφορὰ στον μεγάλο χαλίφη *Al-Mamun*, καθὼς και σε ὀνόματα Ἀράβων ἀξιωματούχων στις ἐπιμέρους ονειροκρισίες. Ενδεικτικὰ ἀναφέρω: Αχμέτ 148₁₇₋₁₈... *ἐλθὼν Ἀμάμ, ὁ δευτέρος πολεμιστῆς τοῦ πρωτοσυμβούλου, ἠρώτησε τὸν Σηρεῖμ*.

28. Η τιτλοφορία του μονάρχη ὡς *δεσπότη-dominus*, χρησιμοποιεῖται ἤδη ἀπὸ τον Διοκλητιανό, ὁ ὁποῖος στα πλαίσια τῶν μεταρρυθμίσεών του υιοθετεῖ ἀνατολικά πρότυπα και ἐγκαθιδρύει καθεστῶς ἀπόλυτης μοναρχίας ἀνάλογο με τὸ δεσποτισμὸ τῆς Ανατολῆς, Α. Α. Vasiliev, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας*, μετ. Δ. Σαβράμης, Ἀθήνα 1973, ἐδῶ σ. 85-86, ἐπίσης βλ. Α. Η. Μ. Jones, *The later Roman Empire*, 3 vol., Oxford

φάλαιο και μια φορά στο τελευταίο, όταν ο Αχμέτ κάνει λόγο για τον σκοπό σύνταξης του έργου του²⁹. Ο τίτλος όμως που κυρίως χρησιμοποιείται είναι αυτός του *βασιλέα*³⁰. Το 629 μ.Χ. στην *inscriptio* επιγρα-

1964, εδώ 1:37-76. Κατά την βυζαντινή περίοδο ο τίτλος δεν έπαψε ποτέ να χρησιμοποιείται, εντούτοις θα αποκτήσει, σύμφωνα με μερίδα ιστορικών, μια νέα δυναμική κατά την διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού. Κατά την μαρτυρία του Προκοπίου, *Ανέκδοτα* (εκδ. J. Haury) 185₁₈₋₂₃, ο Ιουστινιανός αξίωσε να αποκαλούν αυτόν *δεσπότη*, και τη Θεοδώρα *δέσποινα*, αυτούς δε που τους αποκαλέσουν με τον τίτλο του *βασιλέα* ή της *βασιλίσσας*, τους χαρακτηρίζαν ως αμαθείς και ελευθερόστομους. Σχετικά με τη χρήση του τίτλου βλ. L. Brehier, *Les institutions de l'empire Byzantin*, Paris 1949, εδώ σ. 48-49. Guiland, *Le Despote, Δεσπότης*, σ. 52. Πλακογιαννάκης, *Τιμητικοί τίτλοι και ενεργά αξιώματα στο Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 2001, εδώ σ. 38. Χριστοφιλοπούλου, *Πολίτευμα* 32, σημ. 3, όπου και παρατίθεται αναφορά σε όρκο υπαλλήλων (Νεαρά 8 Ιουστινιανού): *γνησιάν δουλειάν φυλάξω τοῖς θειοτάτοις καί ευσεβεστάτοις ἡμῶν δεσπότηις Ἰουστινιανῶ καί Θεοδώρα*. Μετά τον 12ο αι. ο τίτλος χρησιμοποιείται κυρίως από τα μέλη της βασιλικής οικογένειας και επανέρχεται δυναμικά στο προσκήνιο τόσο από τους δεσπότες της Ηπείρου όσο και από την Παλαιολογία δυναστεία. Περισσότερα βλ. Guiland, *Le Despote, Δεσπότης*, σ. 53 κ. εξ.. A. Failler, «Les insignes et la signature du Despote», *REB* 40 (1982), σ. 171-186. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Το αξίωμα του «Δεσπότη» και τα δεσποτικά έγγραφα της Ηπείρου*, στα «Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: Μεσαιωνική Ήπειρος, Ιωάννινα 17-19/9/1999», Ιωάννινα 2001, σ. 73-96.

29. Του τίτλου αυτού γίνεται μνεία και σε ερμηνεία γυναικείου ονείρου: Αχμέτ 128₂₉₋₃₀ ...*ἐάν ἴδῃ τις, ὅτι ὁ ἥλιος καί ἡ σελήνη συνήχθησαν εἰς ἓνα τόπον... γυνή ἐάν ἴδῃ τοῦτο, δεσπότης ἔσται ἐν τοῖς βασιλείοις*. Το γεγονός ότι το ονειροκριτικό δεν χρησιμοποιεί θηλυκό γένους τίτλο, δεν θα πρέπει να μας ξενίζει αφού δεν είναι η μοναδική φορά που γίνεται παρόμοια χρήση σε προσφώνηση αυτοκράτειρας. Η Ειρήνη, σύζυγος του Λέοντα Δ', αποκαλείται από τις πηγές *δεσπότης* (Μιχαήλ Ψελλός, *Προς τον βασιλέα τον Μονομάχο περί των επτά συνόδων*, Ποίημα αρ. 4.80), και *βασιλεύς*. Για τον τίτλο της *δέσποινας* βλ.: E. Bensammar, «La titulature de l'Impératrice et sa signification» *Byzantion* 46 (1976), σ. 243-291, εδώ σ. 284-88, και για την περίοδο βασιλείας της Ειρήνης: Διονυσία Μισίου, Στάδια της βασιλείας Κωνσταντίνου ΣΤ' και Ειρήνης και τα νομίσματα τους, *Βυζαντιακά* 1 (1981), 142, σημ. 8. L. Burgmann, *Die Novellen der Kaiserin Eirene, Fontes Minores IV* 1956, σ. 102-129.

30. Το αξίωμα του *βασιλέα* εκφράζει τις προϊστορικές κοινωνίες ενώ κατά τους ιστορικούς ελληνικούς χρόνους περιορίζεται κυρίως σε Σπάρτη και Μακεδονία. Το περιεχόμενο του τίτλου διευρύνθηκε ιδιαίτερα κατά την διάρκεια των ελληνιστικών βασιλείων. Για την χρήση του τίτλου κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο βλ. Hugh J. Mason, *Greek terms for roman institutions*, Toronto 1974, εδώ σ. 120-121. Σύμφωνα με την Χριστοφιλοπούλου, *Πολίτευμα*, σ. 78, κατά την πρώτη βυζαντινή περίοδο η ανακήρυξη σε *αύγουστο*, αντικαθίσταται κατά την μέση περίοδο με τον χαιρετισμό προς τον *βασιλέα*, χωρίς ωστόσο αυτές οι αλλαγές να μπορούν προσδιοριστούν επακριβώς χρονικά. Σταθμός για τη χρήση και επικράτηση του τίτλου θα αποτελέσει η βασιλεία του Ηρακλείου (σχετική βιβλιογραφία βλ. σ. 8 σημ. 1). Στην διάρκεια της μακεδονικής δυναστείας μαρτυρείται συνύπαρξη με τον τίτλο *αυτοκράτωρ*, στη συνέχεια και μετά τον 11ο αι., έχουμε πλήρη διαχωρισμό των δύο τίτλων. Γενικά για τους τίτλους των βυζαντινών ηγεμόνων βλ.: L. Brehier, «L'origine des titres imperiaux a Byzance», *BZ* 15 (1906), σ. 161-178, ειδ. για τον τίτλο του *βασιλέα* σ. 170-72. P. Schreier, «Zur Bezeich-

φή *Νεαράς* του Ηρακλείου αναγράφεται ο τίτλος «βασιλεύς» που στο εξής θα καταστεί ο επίσημος τίτλος του βυζαντινού αυτοκράτορα³¹.

Οι Βυζαντινοί δεν διατύπωσαν πολιτικοφιλοσοφικές ιδέες που να συστηματοποιούν τις αντιλήψεις της εποχής τους για την αυτοκρατορική εξουσία³². Αυτό δεν αποκλείει φυσικά την ύπαρξη πολιτικών ιδεών, βάσει των οποίων μπορούσε να συνταχθεί το πρότυπο της αυτοκρατορικής εξουσίας. Στα πλαίσια αυτής της ελλειπτικής πολιτικής θεωρίας, κάθε υπήκοος του κράτους είχε την δυνατότητα να ανέβει στο θρόνο, φτάνει να ήταν Χριστιανός Ορθόδοξος και αρτιμελής. Αυτό επιβεβαιώνεται και μέσω του *ονειροκριτικού*, όπου δεν είναι λίγες οι αναφορές σε όνειρα κοινών ανθρώπων, τα οποία ερμηνεύονται ως άνοδος στο ύψιστο αξίωμα: *εάν κάποιος εκ του λαού δει αετό, θα βασιλεύσει*³³. Ωστόσο το στοιχείο, στο οποίο το *ονειροκριτικό* δίνει ιδιαίτερη έμφαση, είναι εκείνο της κληρονομικής διαδοχής: αν κάποιος ονειρευτεί ότι φόρεσε στέμμα τότε *...εί μὲν ἔστι γένους βασιλικού, βασιλεύσει*³⁴, γιατί δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι την περίοδο αυτή (9ος-11ος αι.), στο πλαίσιο της μακεδονικής δυναστείας παρατηρείται ενίσχυση του δυναστικού αισθήματος. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται λόγος και για την υψηλή θέση που κατέχουν στη συνείδηση του λαού οι ανήκοντες στο βασιλικό γένος: *εάν ο βασιλιάς δει στο όνειρό του ότι στέφει κάποιον εκ των συγγενών του, αυτός θα βασιλεύσει, εάν ό-*

nung Megas und Megas Basileus in der Byzantinischen Kaisertitulatur», *Βυζαντινά 3* (1971), σ. 173-192. Διονυσία Μισίου, *Η Διαθήκη του Ηρακλείου Α΄ και η κρίση του 641: συμβολή στο πρόβλημα της διαδοχής στο Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 1985, εδώ σ. 96-97, 209-210. G. Rosch, *Onoma basileias*, Vienna 1978, εδώ σ. 106 κ. εξ.. E. Chrysos, «The title *βασιλεύς* in Early Byzantine International Relations», *DOP* 32 (1978), σ. 31-75, εδώ σ. 31-32.

31. J. Konidaris, *Die Novellen des Kaisers Herakleios, Fontes Minores V (Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte 8)*, Frankfurt 1982, σ. 84-95. I. Shahid, «Heraclius πιστός ἐν Χριστῷ βασιλεύς» *DOP* 34-35 (1980-81), σ. 225-37.

32. I. E. Καραγιαννόπουλος, *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 1996, εδώ σ. 287-88. Σε αντίθεση με την Δύση, οι Βυζαντινοί λόγιοι δεν ασχολήθηκαν, τουλάχιστον συστηματικά, με την πολιτική θεωρία, και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Steven Runciman: «For centuries Byzantium did not produce a single political theorist», *Byzantine Civilisation*, London 1959, εδώ σ. 79. Η έλλειψη αυτή δεν οφείλεται σε «πνευματική ένδεια» των Βυζαντινών αλλά στο γεγονός ότι κατά κύριο λόγο βασίστηκαν στην πλούσια κληρονομιά από τον ελληνορωμαϊκό κόσμο και τις διδαχές του Χριστιανισμού. Περισσότερα για το θέμα βλ. Καραγιαννόπουλος, *Πολιτική θεωρία*, σ. 44. Ernest Barker, *Social and political thought in Byzantium*, Oxford 1957, σ. 15, 21-25, κ. εξ.. J. B. Bury, *The Constitution of the Later Roman Empire*, Cambridge 1910, σ. 38.

33. Αχμέτ 23₁₈₋₁₁: *εί δέ τοῦ κοινοῦ λαοῦ [ἴδη] ὅτι εὗρεν ἢ εὐπόρησεν ἀετόν] βασιλεύσει.*

34. Αχμέτ 200₂₅₋₂₆.

μως στέφει κάποιον εκτός των οικείων του, τότε, σύμφωνα με το ονειροκριτικό, αυτός που ζητεί να επιβουλευτεί τη βασιλική εξουσία και δεν ανήκει στο βασιλικό γένος, είναι άξιος θανάτου³⁵. Κατ' αυτόν τον τρόπο, και υπό την απειλή σκληρής τιμωρίας, αποτρέπεται ή τουλάχιστον περιορίζεται η πιθανότητα ενός *έκ του κοινοῦ λαοῦ* να αναρριχηθεί στο θρόνο, συγχρόνως όμως τονίζεται και η πίστη του στη νομιμότητα. Αν για ένα κοινό θνητό είναι δύσκολο να ανέλθει στο θρόνο, εντούτοις αυτό καθ' αυτό το γεγονός δεν τον εμποδίζει να φτάσει έως την κορυφή της διοικητικής ιεραρχίας και να *...εὐρήσει ὕψος καὶ ἐγγύτητα βασιλέως, ἀπ' αὐτοῦ δεύτερος ὄν*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το ονειροκριτικό³⁶.

Κατά τη μέση περίοδο, κατά την οποία έγινε η συγγραφή του ονειροκριτικού, ο ρόλος της *Συγκλήτου* έχει αποδυναμωθεί και είναι είτε διακοσμητικός, είτε η Σύγκλητος έχει γίνει φερέφωνο της επίσημης πολιτικής ιδεολογίας³⁷. Η Σύγκλητος ωστόσο δείχνει ότι ακόμα απασχολεί τα βασιλικά όνειρα: *εάν δει ο βασιλιάς, ότι όρισε η Σύγκλητος και αυτός να περιβληθούν με πορφυρά ενδύματα, θα χαροποιήσει τους συγκλητικούς με την εύνοιά του*³⁸. Όπως και με τη Σύγκλητο το αυτό συμβαίνει και με τη λαϊκή βούληση. Όσο και αν ο ρόλος του *Λαοῦ* έχει ατονήσει, η συμμετοχή του αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο της εκλογής ενός βασιλέα³⁹. Εντύπωση κάνει το γεγονός το πόσο συχνά ένας βασιλιάς επιζητεί την επικύρωση των πράξεών του *ἐνώπιον τοῦ λαοῦ*⁴⁰, μια φράση που συχνά απαντά στο ονειροκριτικό, γεγονός που αποδεικνύει ότι ο Βυζαντινός ηγεμόνας δεν είναι απόλυτος μονάρχης.

35. Αχμέτ 201₂₄₋₂₇: *εάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι στέφει ἄλλον, εἰ μὲν τῶν συγγενῶν, βασιλεύσει αὐτόν, εἰ δὲ ἔξωθεν τοῦ γένους, εἰς κίνδυνον θανάτου ἀποβήσεται τῷ στεφθέντι, ὅσοι γὰρ φωραθῶσιν ἑαυτούς εἰς βασιλέας τιμῶντες, ἄξιοι θανάτου εἰσίν.*

36. Αχμέτ 200₂₆₋₂₇.

37. Μετά τον 7ο αι. η Σύγκλητος μπορεί να έχασε την προτέρα ισχύ της, οι πηγές ωστόσο μαρτυρούν ότι οι αυτοκράτορες την χρησιμοποιούσαν συχνά ως αξιόπιστο μάρτυρα των πράξεών τους. Στους Συνεχιστές του Θεοφάνους (171, 255) αναφέρεται ότι ο Βασίλειος Α' όταν ανέλαβε την εξουσία, άνοιξε το θησαυροφυλάκιο μπροστά στην Σύγκλητο για να δείξει πόσο άδειο ήταν. Περισσότερα για τη Σύγκλητο βλ.: Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, «Η Σύγκλητος εις το Βυζαντινόν Κράτος», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 2 (1949). Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους Α*: 50-52, 301-303. Gilbert Dagron, *Η Γέννηση μιας πρωτεύουσας*, Αθήνα 2000, εδώ σ. 219-240. Ειρήνη Χρήστου - Κατερίνα Νικολάου, «Σύγκλητος-Συγκλητικοί κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο», *Βυζαντιακά* 14 (1994), σ. 179-216.

38. Αχμέτ 117₂₃₋₂₅: *εάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι ὤρισε καὶ περιεβάλετο ἡ σύγκλητος πᾶσα καὶ αὐτὸς ἐρυθρὰ ἱμάτια, χαρινεῖ πάντας καὶ εὐφρανεῖ.*

39. Καραγιαννόπουλος, *Πολιτική Θεωρία*, σ. 20.

40. Αχμέτ 201₁₃₋₁₅: *εάν ἴδῃ, ὅτι ἐφόρεσε στέμμα λευκόν ἐν μαργαρίταις ἐνώπιον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, εὐρήσει εὐπρέπειαν καὶ εὐσημοσύνην πρὸς τὸν λαόν αὐτοῦ.*

Επιπλέον η επίκληση της παρουσίας του λαού δείχνει να έχει διττό χαρακτήρα, γιατί λειτουργεί είτε ως επιβεβαίωση της δημόσιας εικόνας του βασιλέα: *αν ο βασιλιάς δει στο όνειρό του ότι διαβάζει βιβλίο, τότε θα γίνει αγαπητός από τον λαό του*⁴¹, είτε ως δικλείδα ασφαλείας προς αυτόν, αν πρόκειται για αποκάλυψη συνωμοτικών γεγονότων: *εάν δει ο βασιλιάς ότι σκοτείνιασε η Σελήνη, τότε το όνειρο προμηνύει ότι ο πρωθυπουργός του θα κινηθεί συνωμοτικά εναντίον του και αυτό θα γίνει γνωστό στον λαό*⁴². Ένας βασιλέας οφείλει να είναι δίκαιος κριτής, δικαιοκρίτης, όπως τον αναφέρει ο Αχμέτ⁴³, γιατί σε περίπτωση αυθαιρεσιών και κατάχρησης της εξουσίας, ο λαός μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα της αντίστασης. Στο *ονειροκριτικό* γίνεται λόγος γι' αυτό το δικαίωμα, χωρίς όμως να είναι επαρκώς ξεκάθαρο για το αν πρόκειται για βασιλικό όνειρο ή όνειρο απλού ανθρώπου: *εάν κάποιος δει αφώτιστη την από κοινού σύναξη ήλιου και σελήνης... τότε, εάν είναι αδικητής, θα τον εκδικηθεί ο λαός εις διπλούν*⁴⁴. Για να είναι όμως ένας ηγεμόνας λαοφιλής, εκτός από τοποτηρητής του δικαίου, θα πρέπει να είναι και ευεργέτης και φιλόανθρωπος προς τους υπηκόους του: *αν ο βασιλιάς δει ότι άλειψε με λάδι το κεφάλι του, έχει μεγάλη αγωνία για το πώς να ευημερήσει και να πλουτίσει τον λαό του*⁴⁵.

Ένας αρκετά μεγάλος αριθμός ονείρων (33) αναφέρεται στην ανεύρεση της βασιλικής συντρόφου και στις σχέσεις του βασιλικού ζεύγους. Το γεγονός αυτό είναι ενδεικτικό για το πόσο τα ζητήματα αυτά απασχολούν ένα μονάρχη: *ο βασιλιάς που θα δει στον ύπνο του φοίνικα, θα βρει το βασιλικό του ταίρι, την αυγούστα*⁴⁶. Ως γνωστόν, οι πε-

41. Αχμέτ 7₁₆₋₁₇: *εάν τις βιβλίον άναγνῶ κατ' όναρ άποστόλων...εάν δέ τουτο ίδη βασιλεύς, ποθεινός γενήσεται τῷ λαῷ αὐτοῦ.*

42. Αχμέτ 129₂₅₋₂₇: *εάν ίδη ὁ βασιλεύς τήν σελήνην σκοτισθεΐσαν ἢ ἐκλείψασαν, εἰς ἐπιβουλὴν καὶ ἐναντίωσιν αὐτοῦ ἤξει ὁ πρωτεύων ἀπ' αὐτοῦ καὶ φωραθῆσεται ἐν τῷ λαῷ.*

43. Αχμέτ 7₁₇.

44. Αχμέτ 129₆₋₇: *εἰ δε ἴδη τις, ὅτι ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη συνήχθησαν ἀφώτιστοι...εἰ δε ἔστι βασιλεύς, εἰς θλίψιν μεγάλην ἤξει...καὶ εἰς ἀδικητήσ, ἐκδικηθήσεται ὁ λαός ἐν αὐτῷ διπλασίως.*

45. Αχμέτ 18₇₋₈: *εάν τις ἴδη κατ' όναρ, ὅτι ἤλειπεν ἔλαιῶ εὐωδεὶ τήν κεφαλήν...εἰ μὲν ἔστι βασιλεύς ἀγωνιᾶ μὲν τοῦ κοσμήσαι καὶ πλουτίσαι τόν λαόν αὐτοῦ. Για την ευημερία του λαού γίνεται λόγος και στο κεφάλαιο «περί Ἀγγέλων» όπου ο Αχμέτ 6₁₋₃ αναφέρει ότι *αν ο βασιλέας ονειρευτεί άγγελο αλλά δεν συνομιλεῖ μαζί του, αυτό σημαίνει ὅτι το πλῆθος του λαού του θα αυξηθεῖ και θα ικανοποιηθοῦν οι ανάγκες των πτωχών.**

46. Αχμέτ 108₂₂₋₂₄: *ὁ φοίνιξ εἰς βασιλίδα κρίνεται...ὁ δέ βασιλεύς εἰς ἴδη τουτο εἰς τὰ βασίλεια αὐτοῦ, εἰ μὲν οὐκ ἔχει αὐγούσταν, λήψεται, εἰ δέ ἔχει, ἐπιχαρήσεται αὐτῇ καὶ τεκνώσει.*

ρισσότεροι βασιλικοί γάμοι στηρίζονταν σε επιγαμίες και διπλωματικούς χειρισμούς⁴⁷, εντούτοις σε αρκετά βασιλικά όνειρα όχι μόνο γίνεται αναφορά στις σχέσεις του βασιλικού ζεύγους ...*εάν δει ο βασιλιάς τον αστέρα Αφροδίτη να ανατέλλει σκοτεινός, τότε θα μισησει την αυγούστα, εάν όμως η Αφροδίτη είναι ολόφωτη, τότε θα βρει χαρά και αγάπη από αυτή*⁴⁸, αλλά τονίζεται και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για την υγεία της: *εάν ο βασιλιάς δει ότι η Αφροδίτη καλύφθηκε από νέφη, θα βρει θλίψη από νόσο της αυγούστας*⁴⁹. Αν και την ύπαρξη αληθινών αισθημάτων δεν μπορούμε να την αμφισβητήσουμε, το βασιλικό ενδιαφέρον για το πρόσωπο της αυγούστας δείχνει να συνδέεται με τον ουσιώδη σκοπό ενός βασιλικού γάμου: την απόκτηση του πολυπόθητου διαδόχου. Αυτός ο προβληματισμός και η φροντίδα των ηγεμόνων για την απόκτηση άρρενος διαδόχου αντικατοπτρίζονται έντονα και σε πολλές ερμηνείες ονειρών: *εάν δει στον ύπνο του ο βασιλιάς ότι απέκτησε νέο σταυρό, τότε θα αποκτήσει άρρεν τέκνο που θα τον διαδεχτεί στο θρόνο*⁵⁰. Για τη διασφάλιση της δυναστικής συνέχειας και τη διατήρηση της εξουσίας στα μέλη της οικογένειας, ο μονάρχης κάνει χρήση του δικαιώματός του να εκλέγει το διάδοχό του. Η εξασφάλιση σταθερού συστήματος διαδοχής συνδέεται στο Βυζάντιο με τον θεσμό της Συμβασιλείας⁵¹ και όπως αναφέρει το *ονειροκριτικό*: *εάν ο βασιλιάς ονειρευτεί ότι απέκτησε νέο στέμμα, θα αποκτή-*

47. Σχετικά με το θέμα υπάρχουν αρκετές μελέτες. Μια πρόσφατη μελέτη είναι αυτή της Αγγελικής Παναγοπούλου, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6ος-12ος αι.)*, Αθήνα 2006.

48. Αχμέτ 130₁₋₂: *Έάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς τόν ἀστέρα τῆς Ἀφροδίτης ὀλιγόφωτον ἀνατέλλοντα, μισησει τήν αυγούστα*, Αχμέτ 130₄₋₅ ...*εἰ δέ πολύφωτος λάμπει καί περιδοξότερος ὁ ἀστήρ, εὐρήσει χαράν καί ἀγάπην ἐν αὐτῇ*.

49. Αχμέτ 130₂₋₄: *εἰ δέ ἴδῃ [ὁ βασιλεύς], ὅτι νεφέλαις ὁ ἀστήρ ἐκυκλώθη, εὐρήσει εἰς τήν αυγούσταν νόσον καί θλίψιν*, ομοίως Αχμέτ 141₅₋₆: *ὁ βασιλεύς εἴαν ἴδῃ, ὅτι ἐκλάσθη ὁ δρόμων αὐτοῦ ἢ ἔπαθέ τι, νοσήσει ἢ αυγούστα ἀναλόγως τοῦ πάθους*.

50. Αχμέτ 75₉₋₁₀: *εἴαν ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι νέον σταυρόν τίμιον ἐκτήσατο, οὗτος τεκνώσει ἄρρεν βασιλεύον ἐν τῷ θρόνῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ*.

51. Ο θεσμός της Συμβασιλείας εισήχθη για πρώτη φορά στα πολιτικά δρώμενα την εποχή των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων με εισήγηση του Μάρκου Αυρήλιου, ο οποίος όρισε ως συναυτοκράτορα τον αδελφό του Lucius Aurelius Verus Commodus, με ισότιμη θέση και των δύο στην εξουσία: *...tuncque primum Romanum imperium duos Augustos habere coepit, cum imperium sibi relictum*, *The Scriptores Historiae augustae*, μετ. David Magie, 3 τομ., London 1921-1932, εδώ 1:149-151. Επίσης βλ. σχετικά: Μισίου, *Πολιτική Διαθήκη Ηρακλείου* σ. 139, σημ. 35. Καραγιαννόπουλος, *Πολιτική Θεωρία*, σ. 43-44, Χριστοφιλοπούλου, *Πολίτευμα*, σ. 78-80, επίσης για την περίοδο της μακεδονικής δυναστείας και τους δύο τύπους Συμβασιλείας που διαμορφώθηκαν βλ. Χριστοφιλοπούλου, *Πολίτευμα* σ. 198-203, Dvornik, *Philosophy*, 1:501 κ. εξ. Ως βασικές πρωτογενείς πηγές μελέτης του θεσμού της Συμβασιλείας θεωρούνται οι επί των νομι-

σει τέκνο που θα τον κληρονομήσει και θα συμβασιλεύει μαζί του⁵².

Εύλογο είναι η πλειονότητα των ονείρων (47) να αναφέρεται στην ύψιστη αποστολή του *Imperium*: την διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας και την απόκρουση εχθρών, εσωτερικών και εξωτερικών⁵³. Σύμφωνα με τον συντάκτη του ονειροκριτικού, ένας βασιλέας θα πρέπει να είναι ...μεταδοτικός, καί πλουτοδότης, καί μεγαλόφρων, αλλά κυρίως να είναι κράτιστος στά πολεμικά καί νικητικός⁵⁴. Στο ονειροκριτικό γίνεται λόγος: για κήρυξη πολέμων ...εάν δει ο βασιλέας ότι κυνηγούσε ελάφια...θα κηρύξει πόλεμο εναντίον εχθρικών ηγεμόνων⁵⁵, για νίκες κατά των εχθρών ...εάν ο βασιλιάς δει ότι στέκεται ενώπιον του λαού ή σε ναό, τότε θα βρει χαρά και νίκη κατά των εχθρών του⁵⁶, αλλά και για ήττες ...αν ο βασιλιάς δει ότι η γη του μειώθηκε, τότε...μεγάλο μέρος των κτήσεών του θα περάσει στον εχθρό και ο ίδιος θα σκοτωθεί⁵⁷. Η επιθυμία του αυτοκράτορα για ειρήνευση στη χώρα εκφράζεται και στα όνειρά του, ιδιαίτερα όταν το απαιτεί η στρατιωτική ανατερότητα του αντιπάλου. Αν λοιπόν ο βασιλέας ονειρευτεί ότι συνομιλεί άφοβα με δράκοντα ...με άλλο βασιλιά, υπέρτερο σε στρατιωτικές δυνάμεις, τότε θα ειρηνεύσει⁵⁸. Επίσης πολλά όνειρα σχετίζονται με την ανησυχία του βασιλέα για την εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Για τον λόγο αυτόν κάποια όνειρα ερμηνεύονται είτε ως κακά είτε ως καλά μαντάτα: *μύγες* και *κώνωπες* σε βασιλικό όνειρο προμηνύουν θλίψη εξαιτίας κακής είδησης από τα

σμάτων και επιγραφών αυτοκρατορικές απεικονίσεις, Grierson, *Byzantine Coinage*, σ. 7, εικ. 8 & σ. 26, εικ. 48.

52. Αχμέτ 201₂₂₋₂₄: *εάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι ἕτερον ἔλαβε στέμμα δεύτερον νεουρηγηθέν, εὐρήσει τέκνον καί κληρονόμον συμβασιλεύσει αὐτῶ.*

53. Στις απόψεις των Βυζαντινών για τον πόλεμο και την ειρήνη συνυπάρχουν τα ρωμαϊκά ιδεώδη και η χριστιανική ηθική, με τρόπο ώστε να αντανακλούν τις οικουμενικές αξιώσεις της αυτοκρατορίας. Σχετικά βλ.: V. Laurent, «L'idée de guerre sainte et la tradition Byzantine», *Revue Historique du Sud-Est Europeen* 23 (1946), σ. 71-98. R. Daly, «Military Service and Early Christianity», *Studia Patristica* 18.1 (1985). Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, *Ο Βυζαντινός «Ιερός Πόλεμος»*, Αθήνα 1991. G. Dennis - T. Miller, *Peace and war in Byzantium*, Washington 1995.

54. Αχμέτ 48₄₋₆.

55. Αχμέτ 194₁₁₋₁₂: *εἰ δε ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι εἰς κινήγιον ἐξῆλθεν ἐλάφων...κατ' ἐχθρῶν ἐξουσιαστῶν πόλεμον ἐγειρεῖ.*

56. Αχμέτ 65₁₅₋₁₇: *εάν ἴδῃ τις, ὅτι διαμονῶ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, ἢ ἐν ναῶ, εἰ μὲν ἡ βασιλεύς, εὐρήσει χαράν καί μακροζωίαν καί τροπαιοῦχος κατ' ἐχθρῶν ἔσται.*

57. Αχμέτ 96₁₀₋₁₁ ...*τό ἡμισυ τῆς ἐπικρατείας αὐτοῦ ἐξ ἐχθρῶν παραληφθήσεται καὶ αὐτός ταχέως ἰδιοθανήσει.*

58. Αχμέτ 228₂₁₋₂₂ ...*μεθ' ἑτέρου βασιλέως πολυόπλου εἰρηνεύσει θαναμασίως.*

στρατεύματα του βασιλέα⁵⁹. Το *ονειροκριτικό* ενίοτε κάνει λόγο και για τους εσωτερικούς εχθρούς ενός ηγεμόνα: *εάν δει ο βασιλιάς ότι σκοτείνιασε η Σελήνη, τότε το όνειρο προμηνύει ότι ο πρωθυπουργός του θα κινηθεί συνωμοτικά εναντίον του*⁶⁰.

Πέρα από τη διασφάλιση της ειρήνης, ένας βασιλέας πρέπει να μεριμνήσει και για την αύξηση των κρατικών εσόδων. Σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται λόγος για ευοίωνα βασιλικά όνειρα που προλέγουν κατάκτηση πλούσιων βασιλείων ή ανεύρεση θησαυρών: *εάν ο βασιλιάς δει ότι ρίχνει τα ύδατα ενός ποταμού εντός δεξαμενής, θα βρει πλούτο από άνδρα σπουδαίο, ανάλογο του μεγέθους του ποταμού*⁶¹. Ωστόσο μένει αδιευκρίνιστο και ασαφές το γεγονός για το αν πρόκειται για τον προσωπικό πλουτισμό του βασιλέα ή αφορά την πλήρωση των κρατικών θησαυροφυλακίων.

Η βυζαντινή αυλή, όπως κάθε άλλη βασιλική αυλή, ήταν πρόσφορο έδαφος παρασκηνιακής δράσης, δολοπλοκιών και απόκρυψης προσωπικών και κρατικών μυστικών. Τα γεγονότα αυτά έμεναν μακριά από την αντίληψη των κοινών θνητών, όχι όμως πάντα με επιτυχία: *εάν δει ο βασιλέας ότι παρουσιάσθηκε γυμνός ενώπιον του λαού, θα αποκαλυφθεί απόκρυφο μυστικό του στο λαό*⁶². Αυτή η ιδιαιτερότητα της αυτοκρατορικής αυλής επιβάλλει στον διορατικό μονάρχη να είναι πολύ προσεκτικός στην επιλογή των βασιλικών συμβούλων και γενικότερα των κρατικών αξιωματούχων: *εάν δει ο βασιλέας ότι φύτεψε δέντρα, θα διορίσει καινούργιους άρχοντες, αν τα δέντρα φυτρώσουν η επιλογή θα είναι σωστή και θα χαρεί, αν όχι, τότε θα έχει πέσει σε σφάλμα*⁶³. Η βασιλική αυλή επίσης ήταν τόπος όπου οι βασιλείς συγκέντρωναν αξιόλογους πνευματικούς ανθρώπους, είτε γιατί πίστευαν ότι έτσι θα προσδώσουν ιδιαίτερη αίγλη στη βασιλεία τους, είτε γιατί οι ίδιοι ήταν φωτισμένοι και αγαπούσαν την πνευματική ενασχόληση. Ο Αχμέτ αναφέρει ότι αν ο βασιλιάς δει στο όνειρό του ότι είχε πε-

59. Αχμέτ 238₂₋₄: *εάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι μυῖαι ἢ κώνωπες, ὅπου δ' ἂν αὐτός ἦ, παρεγένοντο πλεῖστοι, εὐρήσει θλίψιν καὶ μέριμναν καὶ παραπικρασμὸν ἐκ μηνύματος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ.*

60. Αχμέτ 129₂₅₋₂₇: *εάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς τὴν σελήνην σκοτισθεῖσαν ἢ ἐκλείψασαν, εἰς ἐπιβουλὴν καὶ ἐναντίωσιν αὐτοῦ ἤξει ὁ πρωτεύων ἀπ' αὐτοῦ.*

61. Αχμέτ 135₂₆₋₂₈: *εἰ δέ ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι ποταμῶν ὕδωρ ἦγαγεν ἐν δεξαμεναῖς, πλοῦτον ἀνάλογον ἀπὸ ἀνδρός μεγίστου ἀναλόγως τοῦ ποταμοῦ ἀγάγη εἰς τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ.*

62. Αχμέτ 69₂₅₋₂₆: *εάν δε ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι γυμνός ὠράσθη παρά λαοῦ, μυστήριον ἀπόκρυφον αὐτοῦ ἀνακαλύφθῆναι ἐν τῷ λαῷ.*

63. Αχμέτ 108₁₀₋₁₂: *εάν ἴδῃ τις, ὅτι ἐφύτευσε δένδρα...εἰ δε ἴδῃ τοῦτο βασιλεύς, νέους ἄρχοντας ἄρχειν στήσει καί, εἰ μὲν ἐφύτρωσε τὰ δένδρα, ἐπιχαρήσεται ἐν αὐτοῖς, εἰ δέ μή, τούναντίον.*

λαργό τιθασευμένο τότε ...εύρήσει άνδρα εύαρεστον ιατρικῆς επίστη-
μονα⁶⁴.

Β. Όνειρα που γενικά προμηνύουν **χαρά** ή **θλίψη** ανήκουν στη σφαίρα των προσωπικών βασιλικών ονείρων: *εάν ο βασιλέας δει ότι του δωρίζουν όνους, θα πάρει χαρά ανάλογη του κάλλους των*⁶⁵. Ομοίως και αυτά που προλέγουν **ευχαρίστηση μέσω ερωτικών συνευρέσεων**: *εάν δει ότι πίνει γάλα από αγγείο θα βρει χαρά και θα συνουσιασθεί με γυναίκα αναλόγου κάλλους με το αγγείο και τη γλυκύτητα του γάλακτος*⁶⁶. Αυτό που θα πρέπει να επισημάνουμε εδώ είναι ότι η συχνή παρουσία των παλλακίδων στα βασιλικά όνειρα δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις γυναίκες αυτές ως *...ποθεινοτέρας τῶν νομίμων*⁶⁷. Αν λοιπόν ο βασιλέας δει στο όνειρό του ότι τρυγούσε ώριμους αμπελώνες *...εύρήσει χαράν έν ταῖς παλλακαῖς αὐτοῦ*. Εξάλλου δεν είναι σπάνιο το γεγονός όπου οι υπηρεσίες μιας ευειδούς παλλακής γίνονται εφιαλτήριο για την άνοδό της στο θρόνο: *...τάχα καί βασιλεύσει μίαν έξ αὐτῶν διά τήν δύναμιν τοῦ οἴνου*⁶⁸. Μια άλλη κατηγορία προσωπικών ο-

64. Αχμέτ 234₁₉₋₂₀. Η βυζαντινή ιατρική θα μπορούσε να πει κανείς ότι είναι ένα κράμα ελληνορωμαϊκής ιατρικής παράδοσης, μαγείας και αγιολογικών θαυμάτων. Ωστόσο οι βυζαντινοί ιατροί συμπλήρωσαν και βελτίωσαν αυτά που παρέλαβαν, ειδικότερα τον 10ο αιώνα όπου και παρατηρείται αναβίωση του είδους των ιατρικών πραγματειών. Σχετική βιβλιογραφία βλ.: Ο. Temkin, «Byzantine Medicine», *DOP* 16 (1962), σ. 95-115. Αρ. Ευτυχιάδης, *Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινή θεραπευτικήν*, Αθήνα 1983. F. Duffy, «Byzantine Medicine in 6th and 7th centuries», *DOP* 38 (1984), σ. 21-27. Α. Kazhdan, «The image of the medical doctor in Byzantine literature of the 10th to 12th centuries», *DOP* 38 (1984), σ. 43-51. Kislinger Ewald, *Η γυναικολογία στην καθημερινή ζωή του Βυζαντίου*, στο «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο: τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση», ΚΒΕ Αθήνα 1989, σ. 135-145. Σπ. Τρωϊάνος, *Μαγεία και Ιατρική στο Βυζάντιο*, συνέδριο «Θέματα Μαιευτικής - Γυναικολογίας», Αθήνα 1995, σ. 309-327. Kurt Pollak, *Η ιατρική στην αρχαιότητα: Ελλάδα - Ρώμη - Βυζάντιο*, μετ. Δ. Μαυρουδής, Αθήνα 2005. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα 2005, εδώ σ. 241-260. Ντιάνα Τράκα, «Η βυζαντινή ιατρική», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 103 (2007), σ. 6-9.

65. Αχμέτ 185₁₄₋₁₆: *εάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι ὄνους ξένια ἐδέξατο παρά τινος, ἐλεύσεται χαρά ἀπροσδοκῆτως αὐτῷ ἀναλόγως τοῦ κάλλους τῶν ὄνων*.

66. Αχμέτ 195₁₀₋₁₂: *ὁ βασιλεύς εάν ἴδῃ, ὅτι γάλα έν ἀγγείῳ πίνει, εύρήσει χαράν καί ἀγαλλίασιν καί γυναίκα συνουσιάσει ἀναλόγως τοῦ κάλλους τοῦ ἀγγους καί τῆς ἡδύτητος τοῦ γάλακτος*.

67. Αχμέτ 43₁₅₋₁₆.

68. Αχμέτ 110₁₄₋₁₇. Οι δύο γάμοι του Λέοντα ΣΤ' με τη Ζωή Ζαούτζαινα αρχικά και με κατόπιν με τη Ζωή Καρβουνοφίνα, αποδεικνύουν ότι αν και ερωμένες του αυτοκράτορα, με ευκολία αναρριχήθηκαν στον αυτοκρατορικό θρόνο. Βεβαίως, κατά την επίσημη εκδοχή, για το ζήτημα της τετραγαμίας, η υπέρβαση της νομιμότητας εκ μέρους του αυτοκράτορα, κρίθηκε αναγκαία ένεκα της άμεσης και επιτακτικής ανάγκης απόκτησης αυτοκρατορικού διαδόχου, παρ' όλα ταύτα ήταν γάμοι από έρωτα που υπερνίκησαν πολ-

νείρων αφορούν **ενδοοικογενειακά θέματα**. Ανέφερα ήδη την ανησυχία του βασιλέα για την υγεία της αυγούστας. Σ' αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνονται και τα όνειρα που απηχούν τη φροντίδα του βασιλέα-πατέρα για τη μοίρα των παιδιών του: *εάν δει ο βασιλέας ότι διερράγη ή έπαθε κάτι ο θρόνος του, θα απολέσει τον γιο του*⁶⁹. Τέλος, ένας μεγάλος αριθμός ονείρων σχετίζεται με την ανησυχία και τον φόβο των ανθρώπων, όταν έρχονται αντιμέτωποι με την ασθένεια ή τον θάνατο: *εάν ο βασιλέας δει ότι από σεισμό καταστράφηκε το παλάτι ή ο θρόνος του, συντόμως θα πεθάνει*⁷⁰. Οι επιπτώσεις όμως από τον θάνατο ενός ηγεμόνα, από φυσικό ή βίαιο αίτιο, δεν περιορίζονται μόνο στο προσωπικό επίπεδο αλλά επεκτείνονται και στο συλλογικό, αφού συχνά το γεγονός αυτό πυροδοτεί εξελίξεις που επηρεάζουν τη γενικότερη ομαλή λειτουργία ενός κράτους⁷¹.

Ως τώρα αναφερθήκαμε στα βασιλικά όνειρα που βλέπει ο ίδιος ο βασιλέας. Βασιλικά όμως θεωρούνται και εκείνα που βλέπουν άλλοι γι' αυτόν. Η κατηγορία αυτών των ονείρων είναι ολιγάριθμη (6), η δε θεματική τους περιστρέφεται γύρω από ζητήματα που αφορούν κυρίως πολεμικές επιχειρήσεις ...*εάν κάποιος δει έκλειψη, ο βασιλιάς θα λυ-*

λές αντιξοότητες, κοινωνικές και θρησκευτικές. Μια διαφορετική περίπτωση ήταν η ιδιότυπη σχέση του Κωνσταντίνου Μονομάχου με την ερωμένη του Μαρία Σκλήραινα. Η σχέση της με τον αυτοκράτορα μπορεί να μην την οδήγησε στο θρόνο, ωστόσο της χάρισε τον τίτλο της *σεβαστής* (την ελληνική μετάφραση του *Αυγούστα*) και την επίσημη προσφώνηση με το τίτλο της *δέσποινας*. Ο Ψελλός, *Χρονογραφία* I σ. 146, αναφέρει ότι συνάφθηκε μια συνθήκη φιλίας που καθόριζε την συμβίωση του αυτοκράτορα με την αυτοκράτειρα Ζωή και την Σκλήραινα, χωρίς να τηρούνται προσχήματα, χωρίς να επικαλούνται λόγοι παρόμοιοι με την περίπτωση του Λέοντα ΣΤ' που να δικαιολογούν αυτό το *ménage à trois* όπως χαρακτηρίζει τη σχέση η L. Garland, *Βυζαντινές αυτοκρατείες*, Αθήνα 2000, εδώ σ. 3 και 160-162.

69. Αχμέτ 141₁₁₋₁₂: *εί δέ ἴδη [ὁ βασιλεύς], ὅτι ὁ θρόνος αὐτοῦ ἐκλάσθη ἢ ἐνεπρήσθη ἢ ἔπαθέ τι, εἰς ἀπώλειαν τοῦ υἱοῦ τοῦτο κρίνεται.*

70. Αχμέτ 100₉₋₁₀: *εάν ἴδη ὁ βασιλεύς, ὅτι ἐν σεισμῷ ἐπτώθη τό παλάτιον αὐτοῦ ἢ ὁ θρόνος, ταχέως ἀποθανεῖται.*

71. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το όνειρο του αυτοκράτορα Αναστασίου που αναφέρεται στη *Χρονογραφία* του Μαλάλα (408.12-409.10). Ο Αναστάσιος ονειρεύτηκε ότι τον επισκέφτηκε άγγελος Κυρίου *εὐσχήμων ἀνήρ*, που κρατούσε κώδικα στον οποίο ήταν γραμμένο το όνομα του αυτοκράτορα. Κάτω από το όνομα του αυτοκράτορα, ο άγγελος διάβασε: «για την απληστία σου σου σβήνω δεκατέσσερα». Ο Αναστάσιος όταν κάλεσε τον ονειρομάνη Πρόκλο για να του ερμηνεύσει το όνειρο, αυτός του είπε ότι θα πεθάνει σε σύντομο χρονικό διάστημα, και πράγματι το όνειρο επαληθεύτηκε. Ο θάνατος του αυτοκράτορα άλλαξε το πολιτικό σκηνικό και την αυτοκρατορική διαδοχή. Ο Μαλάλας με το όνειρο αυτό δικαιολογεί την άνοδο της δυναστείας του Ιουστινιανού, προβάλλοντας την έκ Θεού προέλευση της δυναστείας.

πηθεί και θα έλθει σε πολεμική ρήξη με εχθρούς⁷², ή θέματα επί προσωπικού επιπέδου, όπως είναι η υγεία του βασιλέα⁷³ ...*εάν κάποιος δε, ότι ο ήλιος καλύφθηκε από νεφέλες, ο βασιλέας θα πάρει θλίψη και θα ασθενήσει αναλόγως με τον βαθμό κάλυψης του ήλιου*⁷⁴.

Ο συμβολισμός που κάνει έντονη την παρουσία του στη βυζαντινή ζωή δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από το περιεχόμενο και την ερμηνεία των βασιλικών ονείρων. Ένα από τα κυρίαρχα σύμβολα στη σημειολογία της βασιλικής εξουσίας⁷⁵ είναι ο *Λέων*⁷⁶: *ο λέων εἰς πρόσωπον βασιλέως κρίνεται*. Επίσης στο πρόσωπο του βασιλέα πα-

72. Αχμέτ 128₁₀₋₁₂: *εάν δέ ἴδη τις, ὅτι τοῦ ἡλίου ἐγένετο ἔκλειψις, θλίψιν καί πόλεμον ἔχθρῶν εὐρήσει ὁ βασιλεύς*.

73. Εκτός των παραπάνω περιπτώσεων βασιλική παρουσία καταγράφεται και σε δύο άλλες περιπτώσεις που τα προμηνύματα τους αφορούν αποκλειστικά την προσωπική ζωή του ονειρευόμενου. Στην πρώτη περίπτωση και την πιο ολιγάριθμη (3), ο βασιλέας αποτελεί όχι μέρος της ερμηνείας αλλά μέρος του ονείρου, όπως για παράδειγμα: *εάν τις ἴδη, ὅτι χαριστικός ἔλαβε παρά τοῦ βασιλέως, εὐρήσει πλουτόν καί σωτηρίαν ψυχῆς*, Αχμέτ 76₁₋₃. Στη δεύτερη περίπτωση και πολυπληθέστερη (42), ο βασιλέας αποτελεί μέρος της ερμηνείας του ονείρου: *εάν ἴδη τις, σταυρόν ἤρεν εἰς ναόν ἢ οἶκον αὐτοῦ, ἀπό ὑψηλοῦ καί μεγίστου, ἴσως καί ἀπό βασιλέως, χαράν μεγάλην εὐρήσει*, Αχμέτ 74₂₂₋₂₄. Το γεγονός ότι η πλειοψηφία αυτών των ονείρων έχει ευοίωνα χαρακτήρα, δικαιολογείται από το ίδιο το ονειροκριτικό σύμφωνο με το οποίο ο βασιλέας ...*εἰς πρόσωπόν ἐστι τοῦ Χριστοῦ*, και επειδή ...*οὐ γαρ κακόν ἀπό τοῦ Χριστοῦ*, δεν μπορεί να προέλθει κάτι κακό από αυτόν. Ένας ηγεμόνας όμως θα πρέπει να είναι δίκαιος και αμερόληπτος κριτής και να τιμωρεῖ όπου αυτός κρίνει, έτσι δεν αποκλείονται και οι περιπτώσεις στις οποίες η βασιλική παρουσία προμηνύει θλίψη και επιβολή τιμωρίας: *εἰ δέ ἴδη, ὅτι ἀπεπνίγη ἐν τῇ θαλάσῃ, τελευτήσει τιμωρηθεῖς παρά τοῦ βασιλέως*, Αχμέτ 139₄₋₅.

74. Αχμέτ 128₁₃₋₁₅: *εἰ δέ ἴδη τις, ὅτι νεφέλαις ἐκαλύφθη [ὁ ἥλιος], εὐρήσει θλίψιν ὁ βασιλεύς καί νόσους ἀναλόγως τῆς καλύψεως*.

75. Γενικά για τα βασιλικά σύμβολα, την προέλευση, την σημασία και την χρήση τους βλ.: F. Dvornik, *Early Christian and Byzantine political philosophy*, 1:66, 91, 1:231-236, 1:257, 2:524 -525, 2:631-633, κ.α.

76. Αχμέτ 218₂₇. Αμφίσημα αντιμετωπίζει η βυζαντινή αντίληψη τη συμβολική σημασία του *λέοντα* γιατί αφενός αποδίδει τον Χριστό και τον *βασιλέα*, και αφετέρου ενσαρκώνει την κακόβουλη δύναμη του αντιπάλου (κατά τον Jung συμβολίζει τα άδηλα πάθη, Jung, *Psichologia e Alchima*, Roma 1950, εδῶ σ. 23). Επίσης ως σύμβολο έχει συνδεθεί με τους δύο εικονομάχους αυτοκράτορες Λέων Γ' και Λέων Δ', ODB, *Lions*, σ. 1231-32. J. C. Cooper, *Λεξικό παραδοσιακών συμβόλων*, Αθήνα 1992, εδῶ σ. 293-98.

ραπέμπουν και τα εξής σύμβολα: ο Άετός⁷⁷, ο Δράκων⁷⁸, και ο Ήλιος⁷⁹. Στον τομέα αυτόν το ονειροκριτικό δεν πρωτοτυπεί, καθώς τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν τη βασιλική μεγαλοπρέπεια, την κυριαρχική δύναμη και την υπέρτατη εξουσία, έχουν χαρακτήρα παγκόσμιο και διαχρονικό.

Εκτός των παραπάνω συμβόλων που παραπέμπουν άμεσα στο πρόσωπο του βασιλέα, στο ονειροκριτικό γίνεται μνεία και σε σύμβολα που συνδέονται με το τελετουργικό τυπικό⁸⁰. Ως τέτοιου είδους σύμβολα αναφέρονται: α. το **στέμμα**: *τό στέμμα εἰς πρόσωπον βασιλέως κα-*

77. Αχμέτ 231₈. Η εμβληματική σημασία του αετού, θρησκευτική και κοσμική, θεωρείται κατά τον Σβορόνο, *ως η αρχαιότερη και κοινότερη*. Σε μικρογραφία στο χειρόγραφο του Σκυλίτζη, η εμφάνιση του αετού ως θεϊκού απεσταλμένου, συνδέεται με την αναρρίχηση στο θρόνο του Βασιλείου Α΄, Grabar-Manoussacas, *L'illustration du manuscrit de Skylitzes de la Bibliotheque Nationale de Madrid*, Venice 1979, εδw, αρ. 202. Για το μεγαλειώδες του χαρακτήρα του αετού κάνει λόγο και ο Αρτεμίδωρος στο ονειροκριτικό του: Α:20 και Δ:56. Επίσης για τη σημασία του δικέφαλου αετού βλ.: Ι. Ν. Σβορόνος, *Πwς ἐγεννήθη καί τι σημαίνει ὁ Δικέφαλος Άετός τοῦ Βυζαντίου*, Αθήνα 1914. G. Gerola, «L'aquila bizantina e l'aquila imperiale a due teste», *Felix Ravenna* 43 (1934), σ. 7-36.

78. Αχμέτ 228₉. Εκτός από το ονειροκριτικό του Αχμέτ παρόμοια αναφορά για τον δράκοντα έχουμε και στο ονειροκριτικό του Νικηφόρου (78) ...*δράκοντα ἰδwν βασιλεύς δεινός πέλει*. Ο δράκας, μυθικό παγκόσμιο τέρας απαντάται τόσο ανάμεσα στους πρωτόγονους ασιατικούς λαούς, όσο και στους λαούς της Κλασικής Αρχαιότητας. Γενικά στο Χριστιανισμό ο δράκοντας θεωρείται χθόνιο και επίβουλο σύμβολο, συχνά δε αποδίδει το διάβολο, αντίθετα στην Ανατολή λατρεύεται για την ευεργετική του δύναμη. Το γεγονός ότι στο ονειροκριτικό ο δράκοντας αρχικά αποδίδει τον βασιλέα, ενδεχομένως να αποδεικνύει τις ανατολικές επιρροές του ονειροκριτικού, στη συνέχεια όμως η ερμηνεία του συμβόλου διαφοροποιείται και η παρουσία του δράκοντα ερμηνεύεται ως πρόσωπο εχθρικό προς τον βασιλέα: *ἐάν ἴδῃ ὁ βασιλεύς, ὅτι ἐφάνῃ αὐτῶ δράκων, εὐρήσει φόβον ἀπὸ ἐτέρου βασιλέως*, Αχμέτ 228₁₉₋₂₀. Σχετικά με το σύμβολο του δράκοντα βλ.: Paul Diel, *Le symbolisme dans la mythologie grecque*, Paris 1952, σ. 52. Cooper, *Λεξικό παραδοσιακῶν συμβόλων*, σ. 150-154.

79. Αχμέτ 127₃, 129₈. Ο Ήλιος κατέχει σημαντική θέση σε όλες τις αρχαίες θρησκείες. Η Ρώμη ταύτισε την λατρεία του με την αυτοκρατορική εξουσία. Για το Χριστιανισμό, ο Χριστός είναι ο «ἥλιος της δικαιοσύνης» (Λουκ. Α.78). Κατά την ύστερη αρχαιότητα ο ἥλιος αποτελεί βασική θεολογική έννοια, ως μέρος της χριστιανικής κοσμολογίας. Σχετικά βλ.: H. Laag, *Lexicon der christlichen ikonographie*, εδw 4:178-80. Επίσης για την συμβολική σημασία του ἡλιου στο ονειροκριτικό του Αχμέτ βλ. Μαουρούδη, *Oneirocriticon of Achmet*, σ. 208-17.

80. Για την ενθρόνιση και την αναγόρευση του αυτοκράτορα και τις σχετικές τελετές βλ.: A. Boak, «Imperial Coronation ceremonies of fifth and sixth centuries», *HSCP* 30 (1919), σ. 37-47. P. Charanis, «Coronation and its constitutional significance in the Byzantine empire», *Byzantion*, 15 (1940-41), σ. 49-66. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, «Εκλογή, Αναγόρευσις και Στέψις του Βυζαντινού αυτοκράτορος», *Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών* 1956 (22.2), εδw σ. 140-142. Percy Schramm, *Kaiser, Koenige und Paepste*, 4 τομ., Stuttgart 1968-1971. J. Nelson, «Symbols in context: rulers' inauguration rituals in Byzantium and the West in early middle ages», *Studies in Church History* 13 (1976), σ.

θόλου κρίνεται⁸¹, β. η *χλαμύδα* η οποία στο *ονειροκριτικό* αποδίδει τη βασιλική δόξα⁸² και που μαζί με το στέμμα είναι τα δύο βασιλικά εμβλήματα, η περιβολή των οποίων αποτελεί ουσιαδώς στοιχείο της πανηγυρικής τελετής της στέψεως του νέου αυτοκράτορα, όπως αναφέρεται και στο *Περί Βασιλείου Τάξεως* (192.23-193.1), γ. ο *θρόνος*: *ὁ θρόνος ὁ βασιλικὸς εἰς τὸν βασιλέα κρίνεται ἢ εἰς υἱὸν διάδοχον*⁸³, οποιαδήποτε δε βλάβη επί αυτού προλέγει θάνατο του ίδιου του βασιλέα ή του διαδόχου του⁸⁴, δ. το βασιλικό *σκήπτρο*⁸⁵ αναφέρεται ως *ράβδος*⁸⁶: *εάν ο βασιλιάς δει ότι έσπασε το σκήπτρο...θα απολέσει ισχυρό δούλο*⁸⁷, και τέλος ε. το *δακτυλίδι* που κρίνεται ως σύμβολο εξουσίας και μεγαλειού⁸⁸: *τό δακτυλίδιον εἰς βασιλέα έξουσιαστήν κρίνεται*⁸⁹. Επίσης το δακτυλίδι θεωρείται κυρωτικό της βασιλικής εξουσίας, γιατί σύμφωνα με το *ονειροκριτικό* *...οι βασιλείς πολλές φορές κρίνονται από αυτό και χωρίς να φέρουν στέμμα*⁹⁰.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι το *Όνειροκριτικόν του Άχμέτ* θεωρείται, όχι άδικα, από τους ερευνητές ως το σημαντικότερο εγχειρίδιο ονειροκριτικής τέχνης των μεσαιωνικών χρόνων. Το γεγονός ότι δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα βασιλικά όνειρα, το καθιστά μια αξιόλογη πηγή για την μελέτη της βασιλικής εξουσίας. Κατά γενική

97-119. Παναγιώτης Γιαννόπουλος, «Le couronnement de l'empereur à Byzance: rituel et fond institutionnel», *Byzantion* 61 (1991), σ. 71-92.

81. Αχμέτ 200²¹.

82. Αχμέτ 115²⁹: *ἡ βασιλείος χλαμύς εἰς δόξαν τοῦ βασιλέως κρίνεται*.

83. Αχμέτ 213²⁵⁻²⁶.

84. Αχμέτ 141¹¹⁻¹³: *εἰ δέ ἴδῃ [ὁ βασιλεύς], ὅτι ὁ θρόνος αὐτοῦ ἐκλάσθη ἢ ἐνεπρήσθη ἢ ἐπαθέ τι, εἰς ἀπώλειαν τοῦ υἱοῦ τοῦτο κρίνεται*.

85. Το *σκήπτρο*, ως σύμβολο εξουσίας των ρωμαίων Υπάτων, υιοθετήθηκε από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες και συχνά εμφανίζεται ως μέρος της απεικόνισης τους επί των νομισμάτων, DOC 2.1:87, 3.1:38-41.

86. Παρόμοια αναφορά έχουμε και στο ονειροκριτικό του Μανουήλ 521¹⁶⁻¹⁷: *εάν ἴδῃ τις ὅτι ἐδέξατο ράβδον βασιλικήν, τιμὴν καὶ δόξαν καὶ στηριγμόν καὶ ἀρχὴν εὐρήσει παρά τῆς βασιλείας*.

87. Αχμέτ 166²⁴: *εἰ δέ ἴδῃ, ὅτι ἐκλάσθη ἢ ἐχαώθη ἡ ράβδος αὐτοῦ, εἰ μὲν ἔστι βασιλεύς, ποθητόν δούλον καὶ ἰσχυρόν ἀπολέσει*.

88. Το *δακτυλίδι*, εκτός της διακοσμητικής και συμβολικής του σημασίας, χρησιμοποιείται και ως σφραγίδα τόσο από την αυτοκρατορική αυλή όσο και από το λαό. Γενικότερα η χρήση σφραγίδας ήταν επιβεβλημένη τόσο για την διαφύλαξη οικιακών προϊόντων, όσο και για την διασφάλιση της γνησιότητας των αυτοκρατορικών, πατριαρχικών και λοιπών επιστολών. Σχετικά βλ. G. Vikan - J. Nesbitt, *Security in Byzantium*, Washington 1980, εδῶ σ. 20-23' επίσης G. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, 2 vol., Berne 1972-84.

89. Αχμέτ 211²².

90. Αχμέτ 212²⁰⁻²¹: *τό δακτυλίδιον εἰς κύρωσιν βασιλείας κρίνεται, πολλάκις γάρ οἱ βασιλεῖς ἐξ αὐτοῦ κρίνονται καὶ ἄνευ στεμμάτων*.

θεώρηση, ο βασιλικός ονειρικός κόσμος αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία και αντανακλά πολιτειακούς θεσμούς και αντιλήψεις, καθώς ο συντάκτης του *ονειροκριτικού* φαίνεται ότι είναι γνώστης του πολιτικού σκηνικού της μακεδονικής δυναστικής περιόδου. Ειδικότερα, τα βασιλικά όνειρα του συλλογικού επιπέδου εκφράζουν τις ανησυχίες και τις προτεραιότητες ενός ηγεμόνα. Στο *ονειροκριτικό* γίνεται λόγος για έναν βασιλέα που κυβερνάει με την χάρη του Θεού, αλλά και με την υποστήριξη του λαού, που πολεμάει εναντίον των εχθρών του κράτους, που φροντίζει για την υλική και πνευματική ευημερία των υπηκόων του, που αναζητεί τη βασιλική σύντροφο και που μεριμνά για τη διαδοχή του στο θρόνο. Τέλος, στα προσωπικού επιπέδου όνειρα ο βασιλέας αποστασιοποιείται της ιδιότητας του και το περιεχόμενο των ονείρων του λίγο διαφέρει από εκείνο των απλών ανθρώπων.

The Royal Dreams in the *Oneirocriticon* of Achmet

Abstract

The *Oneirocriticon* of Achmet (9th-11th cen.) is considered by the researchers, not only a significant source of information, but also a work that affected largely both the Byzantine and the European oneirocritic tradition. The interpretation of a dream is based upon the way in which the *Oneirocriticon* structures in chapters and upon the several criteria, in which it categorizes the dreamers. According to Achmet, the author of work, royal dreams are considered the most important ones, thus he begins the explanatory process using them in the majority of *Oneirocriticon* chapters.

In the *Oneirocriticon*, the Byzantine monarch is denominated as the *basileus*, and his dreams are approached in two aspects: the **collective** and the **personal**. Concerning the collective aspect, *Oneirocriticon* refers to political theory issues, which are related to the *ἐκ Θεοῦ* fundamental principal of the origin of the royal power, to hereditary succession, to *Symbasileias*, to the role of Senate and the People, to pursuit of a royal bride, defense of territorial integrity and to the concern of the prosperity of the people. The personal aspect of royal dreams needs more careful consideration because the limits between collective and the personal are often confusing, which may lead to elicitation of faulty conclusions.

In conclusion, we can say that even if the aim of *Oneirocriticon* is not this, nevertheless the royal dreams sketch out with skilful and perceptive way the political reality of Macedonian dynastic period.

Vassiliki Kokkori
vkokkori@central.ntua.gr